

Sveriges Bergmaterialindustri 50 år

Från män i slokhattar till mobila krossar

"Vi bor mycket enkelt nu", sökte Inez förklara.

Marken gungade till och det åskade ur jorden.

Vi bor vid ett stenhuggeri", sa hon.

(...)

Män i slokhattar växte ur marken. Vart barnen än gingo för att leka öppnade sig avgrundsdjupa stenbrott svartmyllrande av män med dynamit i händerna. Deras munnar var fyllda av eder, sånger och väldiga försäkringar. Det dånade om dessa mäns liv. De gingo där nere i stenklyftorna som Klippiga bergens rövare i Inez Bok. De borrhade in järnkäppar i berget, slog ner dem med släggor och så sköt de. "Eld i berget", skrek de och klungade ihop sig i passet. Då dånade det därnere och stationssamhället gungade till. Så var det varje dag, hela dagen. Överallt var förbjudet att gå. Landskapet var uppfläkt och urholkat. Stenbrotten gapade i skogarna. Det luktade av kolstybb och olja, vinschången stod i moln kring vinschhusen. Nästan varje människa skrek: Se opp! Se opp!"

Så minns en blivande svensk nobelpristagare sin tidiga barndom i början av 1900-talet. Det är Harry Martinson som berättar så att alla våra sinnen får vara med. Episoden är hämtad ur romanen "Nässlorna blommar" (1935), och stationssamhället är Gylsboda i nordöstra Skåne. Bygden kallas ibland den svenska stenindustrins vagga. Då var det Svenska Granit AB som stod för verksamheten och sysselsatte 400 man.

Martinson gör ingen skönmålning av sin hembygd – sådan var tidens stenindustri. Det rök och dånade längs vägen mot framtiden. Miljö och arbetarskydd fick stå tillbaka för samhällsbyggandet. Och i dag är Gylsboda en idyll – de gamla stenbrotten, kranarna och järnvägsspåren har blivit turistattraktioner. Sten- och grusindustrin var småskalig och tekniskt primitiv ända fram mot mitten av 1900-talet, men då inleddes en snabb och organiserad förändring av branschen.

Grusmötet

Axel Duritz från AB Underåsen och Arne Henriksson från Sand och Grus AB Jehander tar initiativ till det s. k grusmötet den 2 mars 1956 i Byggnadsföreningens lokaler på Norrlandsgatan i Stockholm.

Knut Littorin, som utsågs till mötets ordförande, öppnade med dessa ord:

- Initiativet till dagens sammankomst hade framsprungit ur den omständigheten att grusbranschen syntes utsatt för ingrepp från olika myndigheter t. ex. i naturskyddsfrågan, och att ett samgående kunde vara ägnat att främja branschens intressen bland annat vid förhandlingar med statliga myndigheter och även när det gällde sådan frågor som skapande av allmänna leveransbestämmelser, samarbete med åkerinäringen och med cementsakkunniga, förebyggande av olycksfall, erhållande av högre rabatter på drivmedel, långtidsplanering för grusbranschen etc. Dagens diskussion finge väl ge svar på frågan om vilken form av samgående som är önskvärd.

Rolf Littorin minns det mötet:

- Företagsstrukturen i branschen var splittrad. Bland naturgrusleverantörerna fanns det många små företag, medan krossgrusproducenterna var större. På grusmötet var främst de stora grusleverantörerna representerade. De mindre företagen var mer skeptiska till ett organiserat samarbete. De insåg att kvalitetskraven skulle skärpas och var rädda för att de inte skulle kunna leva upp till sådana krav.

Grusmötet beslutade att inventera branschens problem och utarbeta ett förslag till hur företagen skulle kunna samverka.

Arbetet gick fort, och redan den 25 maj 1956 hölls den konstituerande stämman för Grus- och Makadamföreningen. Knut Littorin utsågs till styrelsens ordförande, Axel Duritz blev vice ordförande och Rolf Littorin blev den nya föreningens första ombudsman.

Rolf Littorin berättar om de viktigaste uppgifterna.

- I mitten av 1950-talet blev kritiken mot grustäkter allt starkare, och den gällde särskilt exploateringen av grus- och rullstensåsar. Vi insåg att risken för regleringar var stor, så därför strävade vi efter att bemöta kritiken på ett konstruktivt sätt och försöka hitta alternativa produktionsformer. Vi kontaktade Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet för att diskutera skyddsåtgärder istället för att invänta skärpta lagar och miljöskatter. Strategin lyckades. Vi slapp alltför drastiska myndighetsbeslut. Det var först under 1960-talet som natur- och miljölagstiftningen skärptes, inte minst fornlämningskyddet.

Kvalitet och kontroll

Andra viktiga uppgifter var att utarbeta gemensamma material- och leveransbestämmelser för branschen och att hitta bra samarbetsformer med åkerierna. Byggprojekten blev allt större och krävde allt bättre ballast, t ex den planerade storflygplatsen i Stockholm, den som sedan fick namnet Arlanda. Där skulle behövas oerhört mycket ballast av bestämda kvaliteter.

Tidens byråkrati var snårig och många skulle ge sina synpunkter. Grus- och Makadamföreningen tog initiativ till samarbete med bl a Byggnadsstyrelsen, Vattenfallsstyrelsen, Statens Geotekniska Institut, Statens Betongkommittés Cement- och Betonggrupp, Sveriges Standardiseringskommission och Statens Väginstitut för att utforma enhetliga kvalitetsbestämmelser för ballast, men också en gemensam nomenklatur. Man kan förstå att ett ärende kunde ta lång tid att handlägga!

Men vad betyder gemensamma kvalitetsbestämmelser om de inte följs? Kontrollen blev allt viktigare, först för betong, senare för ballast. Från och med början av 1960-talet drevs dessa frågor hårt, inte minst från säkerhetssynpunkt. Man kan inte bygga broar och motorvägar med undermåligt material.

Grus- och Makadamföreningen inrättade därför Kontrollnämnden för fabriksbetong (KN) och Ballastnämnden (BN). I båda nämnderna fanns representanter för branschen och för myndigheten.

Föreningen har under åren färdigställt flera sammanställningar av kvalitets- och leveransbestämmelser:

- Kvalitetsbestämmelser för grus- och makadammaterial att användas som betongballast (1970)
- Allmänna leveransbestämmelser för grus (1980)
- Allmänna leveransbestämmelser för ballast, ABM ALGS (1995)
- Gemensamma europeiska ballaststandarder träder i kraft 2004
- ABM 07 Ballast 2010

Utredningar och internationellt samarbete

Börje Bergman, som blev Grus- och Makadamföreningens VD 1989, höll ett jubileumstal vid föreningens 35-årsfirande den 26 april 1991. Han nämner bl a den s. k *grusutredningen*, som just då höll på att avslutas.

Offentliga utredningar går f ö som en röd tråd genom föreningens historia – alla med mer eller mindre starka ambitioner att reglera användningen av naturresurser. Flera av dem ledde fram till en omfattande ny lagstiftning, bl a *naturresurslagen*, som trädde i kraft 1987, och *miljöbalken*, som började gälla 1999.

Föreningens verkställande direktörer och övriga personal har ägnat mycket av sin arbetstid åt att försöka påverka utredare och lagstiftare. Det är få riksdagsmän och landshövdingar som inte har fått ta del av branschens huvudbudskap: Det krävs sten och grus för att bygga ett samhälle!

Börje Bergman kommenterar även det internationella samarbetet i sitt tal.

- På senare år har vi fått erfara att vi också inom branschen måste följa vad som sker utanför landets gränser. Ett omfattande standardiseringsarbete pågår i Europarådets standardiseringsorgan CEN när det gäller standardisering av ballast. En europeisk sammanslutning har bildats där för närvarande sexton europeiska länders branschorganisationer ingår. Grus- och Makadamföreningen har varit medlem från det att organisationen bildades.

Det nordiska samarbetet organiserades 1987. Då bildades Nordiska Sten- och Grusindustriförbundet (NSG), där branschorganisationerna i Danmark, Finland, Norge och Sverige ingår.

Lars Hultkvist summerar några väsentliga förändringar i branschen under det senaste halvseket:

- Det bergmaterial som togs ut på 1950-talet var nästan bara naturgrus från rullstensåsar. Det var lätt och billigt att utvinna. I dag produceras det mest av allt bergmaterial i bergtäkter. Så sent som på 1980-talet svarade naturgruset för över 80 procent av produktionen. (I dag är andelen ca 15 procent och det skall minska ytterligare.)

- I mitten av 1950-talet var produktionsmetoderna mycket enkla. Det var mycket skottkärra över det hela. Sedan dess har hydraulik och datateknik gjort sitt intåg och inneburit revolutionerande effektiviseringar och rationaliseringar, t ex introduktionen av hjullastare och konkrossar. Längs den vägen har många småföretag försvunnit. I dag är det stora företag som hanterar bergmaterial.

Han kommenterar Sveriges Bergmaterialindustriers uppgifter för framtiden – och då hörs ett eko från ett halvsekel sedan:

- En viktig uppgift blir att tillvarata branschens gemensamma intressen i lagstiftningsarbetet och tillämpningen av lagarna. Vi måste också vara aktiva i standardiseringsarbetet både i Sverige och internationellt. Dessutom måste vi säkerställa att samhället erbjuder bra utbildning och forskningsmöjligheter som leder till utveckling av branschen och samhället.

Föreningens ordföranden

Knut Littorin 1956-1974

Arne Wehtje 1974-1990

Stig Åström 1990-1992

Robert Taflin 1992-1996

Ingvar Börtemark 1996-1997

Jarl Salegård 1997-2002

Jan Ericsson 2002-2010

Kenneth Johansson 2010-

Föreningens verkställande direktörer

Rolf Littorin 1956-1989

Börje Bergman 1989-1996

Lars Hultkvist 1996-2007

Björn Strokirk 2007-